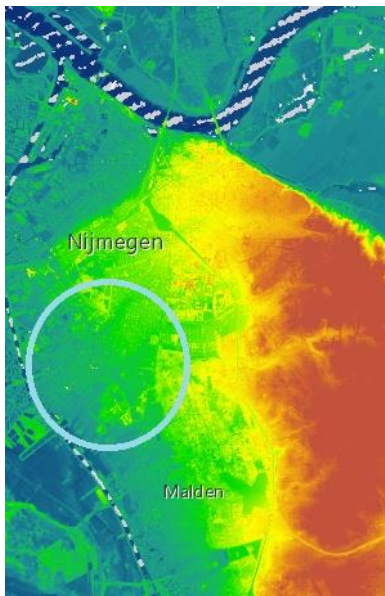

Bijlage 2 - Cultuurhistorische analyse Nijmegen Zuid

1. *Vorming van het landschap*

Het plangebied ligt aan de zuidwestzijde van het stuwwallenlandschap van het Rijk van Nijmegen. Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien (180.000 – 130.000 jaar geleden), was Nederland tot aan de lijn Haarlem - Nijmegen bedekt met een dik pakket Scandinavisch landijs en stuwden gletsjertongen het oudere, door de Maas en de Rijn afgezette sedimentmateriaal op tot stuwwallen. Tijdens de korte zomers werden door sneeuwsmeltwater tegen de ijsvrije westzijde van de stuwwal pakketten grof sedimentmateriaal afgezet. Zo ontstonden de zogenaamde spoelzandwaaiers, bestaande uit lagen grof zand en grind. Het plangebied ligt op de uitlopers van een van deze spoelzandwaaiers. Gedurende de laatste ijstijd, het Weichselien, vond er sterke erosie plaats door wind en smeltwater, waarbij de toppen van de stuwwal werden verlaagd en de tongbekkens en lagere delen juist met sediment werden opgevuld. Door een snijdende noordenwind werd vanaf de drooggevallen Noordzeebodem regelmatig zand aangevoerd en zo werden de zogenaamde dekzandruggen als een lichtglooiende deken over het gebied gelegd. Deze zandgronden vormen nu in het grootste deel van het plangebied de ondergrond. Ten zuidwesten van de oude kern van Hatert gaan deze zandgronden over in de oude rivierterrassen van een Maasarm die zich telkens heeft verlegd. Het bij de verschillende landschapstypen behorende reliëf is in delen van het gebied nog goed herkenbaar: de helling van de spoelzandwaaier, die geleidelijk vanuit het noordoosten richting het zuidwesten afloopt, is in het hoogste deel van het plangebied goed waarneembaar. Ook resten van oude smeltwaterdalen zijn herkenbaar, bijvoorbeeld de Hatertseweg, een oude weg die is ontstaan in een droogdal.

Stuwwallengebied Nijmegen; hoogtekaart met ligging van het bestemmingsplangebied Nijmegen Zuid op de flank van de spoelzandwaaier

2. *Eerste bewoning*

Tijdens de warmere periode na de laatste ijstijd raakten de stuwwal en de zandgronden meer en meer begroeid en ontstond er een enorm aaneengesloten bosgebied dat zich uitstrekte vanaf Nijmegen richting het zuidoosten tot voorbij Mook en Kleef. Dit gebied, met voldoende wild zoals oeros, everzwijn, hert, ree en wolf, vormde een aantrekkelijk jachtgebied voor de mens die rond 9000 v Chr. (in het paleolithicum) voor het eerst verscheen. Aangetroffen vuurplaatsen en concentraties vuursteen getuigen van tijdelijke kampementen van jagers en verzamelaars die slechts kortstondig in het gebied verbleven.

Blijvend vestigde de mens zich in het neolithicum (5300-2000 v Chr.) in het gebied. Uit deze periode dateren de eerste sporen van primitieve landbouw en veeteelt, en toen traden de eerste veranderingen op in het landschap, waarbij er, daar waar vee werd gehoed, kleine open plekken in het bos ontstonden.

Gedurende de daarop volgende bronstijd en ijertijd oefende de mens een steeds sterkere invloed uit op het landschap. De bevolking groeide en daarmee de behoefte aan akker- en weidegrond. Samen met een groeiende behoefte aan brandhout leidde dit tot het ontbossen van steeds grotere arealen.

Met de komst van de Romeinen in Nijmegen in ca. 50 v Chr. werd dit proces versneld. Er ontstonden in het gebied meerdere agrarische nederzettingen, zogenaamde *villae rusticae*, die een toeleverende functie hadden voor de bewoners van de legerkampen en de stad. In Hatert was in deze periode sprake van een kleine inheemse nederzetting met daar omheen een aantal akkertjes. Resten hiervan plus van een bijbehorend grafveld zijn tijdens archeologisch onderzoek aangetroffen tussen de Nieuwe Dukenburgseweg en de Hulzenseweg, net buiten het plangebied.

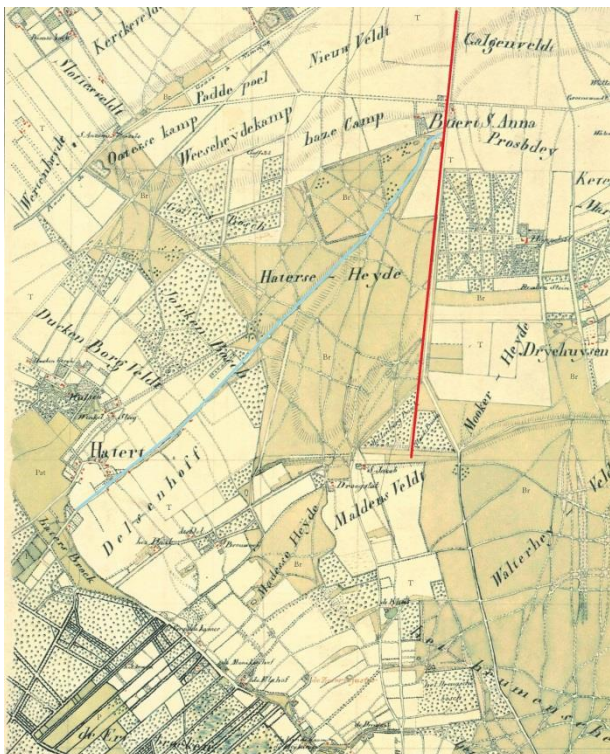
Pollenonderzoek heeft aangetoond dat er gedurende de hele Romeinse periode sprake was van een voortgaande ontbossing ten behoeve van landbouw, veeteelt en houtwinning.

Na het vertrek van de Romeinen nam de bevolking sterk af.

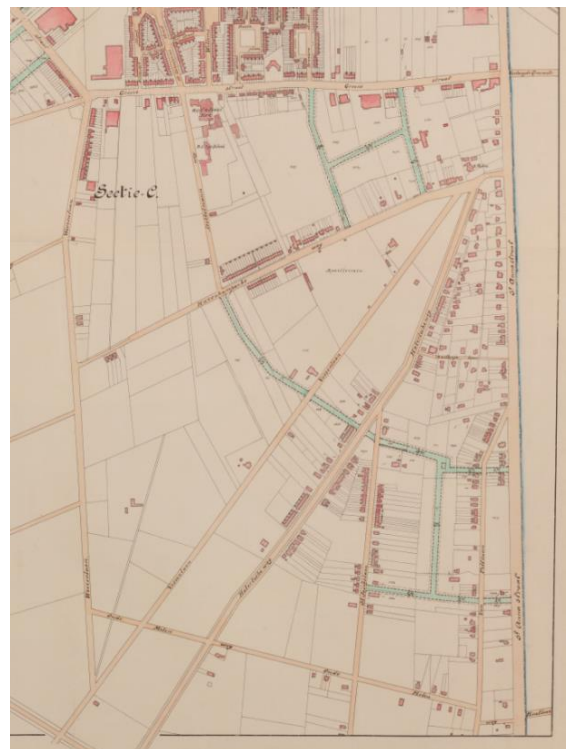
3. Pre-stedelijk landschap

Vanaf de 14^e en 15^e eeuw leidde de toenemende vraag naar landbouw- en weidegrond en naar bouw- en brandhout tot grootschalige ontbossing. Steeds meer gebieden veranderden in met struiken begroeide heidegronden. Ten zuiden van Nijmegen ontstond zo een enorm aaneengesloten heidegebied, dat al op kaarten van voor 1820 werd aangeduid als *Hater(t)se Heide* (Tranchot en Von Muffling 1820) en dat zich uitstrekte tot voorbij Mook. In de eeuwen daarna ontstonden hier, op de arme zandgronden, kleine buurtschappen van boeren met een gemengd bedrijf.

Met de ontginning van het gebied werden er verschillende wegen aangelegd. De oudste, nog bestaande, wegen zijn de St. Annastraat en de Hatertseweg (1794 Beleg Fransen). Beide wegen zijn eeuwenoude verbindingswegen richting de stad Nijmegen. Het reliëf van de Hatertseweg wijst er sterk op dat de weg is aangelegd in een door smeltwater ontstaan droogdal, een typisch kenmerk van wegen met een oude oorsprong.

Het plangebied Nijmegen Zuid op de kaart van Tranchot en Von Muffling uit 1820 met in rood de St. Annastraat en in blauw de Hatertseweg

1923-1934 individuele ontwikkelingen langs historische wegenstructuur

Minder oud, maar wel behorend tot de eerste wegen in het plangebied, zijn de St. Jacobslaan, de Van Peltlaan, de Heiweg en de Oude Molenweg (Tranchot 1820).

Langs deze uitvalswegen verrezen boerderijen en arbeiderswoningen in lintbebouwing. De bebouwing langs deze historische linten heeft zich in de loop der tijd verdicht, eerst langzaam en geleidelijk maar vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw in een hoog tempo.

4. Het dorp Hatert

In dit dun bevolkte gebied, met verspreid liggende boerderijen, ontstond in de middeleeuwen, langs de Vossendijk, de agrarische nederzetting Hatert. De naam Hatert verwijst waarschijnlijk naar een Germaanse stam uit de zesde eeuw, de Hattuarii of Chattuarii. De precieze ontstaansdatum van het dorp is onbekend maar in 1309 wordt de naam van het adellijke geslacht Ten Hautert vermeld en uit 1375 stamt de vermelding van de stichting van een kapel gewijd aan Sint Antonius Abt. Hatert behoorde, net als Hees en Neerbosch, tot het zogeheten *Schependom van Nijmegen* en viel daarmee onder het bestuur en onder de jurisdictie van de stad.

Centraal door het dorp liep de, nog bestaande, gebogen Vossendijk. Het verbrede gedeelte van deze weg duidt waarschijnlijk op de vroegere aanwezigheid van een brink, die werd gebruikt voor het drijven van schapen en ander vee.

Uit de 14e eeuw dateert het versterkte Huize Hatert. Archeologisch onderzoek heeft in 1992 aangetoond dat het huis werd omgeven door een dubbel grachtenstelsel. Eind 16e eeuw is het huis grotendeels, op één van de torens na, door brand verwoest. In de 19e eeuw is het huidige woonhuis tegen de toren aan gebouwd. Het huis, nu een rijksmonument, vormt één van de schaarse restanten van het voormalige dorp Hatert. Rond het huis en in de directe omgeving ervan is de historische parcellering van voor 1820 grotendeels bewaard gebleven. Samen met de bijbehorende bebouwing laat deze tot op heden ongewijzigde parcellering het agrarische verleden van het dorp zien: met verspreide bebouwing op ruime percelen georiënteerd op de Vossendijk. Direct ten noordwesten van het dorp bestaat nog een historische laan die in een rechte lijn naar het buiten het plangebied gelegen landgoed De Winkelsteeg loopt. Deze laan, met aan beide zijden kastanjabomen, is al aanwezig op kaart van Tranchot uit 1820.

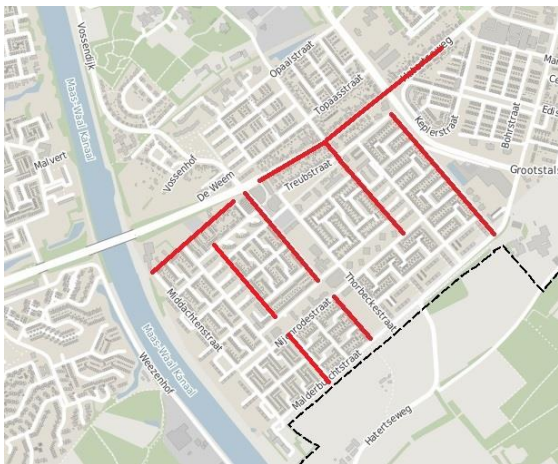
Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw verdichtte de bebouwing zich meer en meer en ontstond er rond de kruising van de huidige Hatertseweg en de Vossendijk een kleine dorpskern. Nadat in 1844 de parochie Hatert was gesticht werd begonnen met de bouw van een nieuwe, neogotische kerk, opnieuw gewijd aan Sint Antonius Abt. Er naast verrees een pastorie en Hatert kreeg een eigen begraafplaats. Zo groeide Hatert uit tot een heus dorp van ca. 900 zielen. Het dorp had zelfs een bakkerij, nog steeds zichtbaar op het perceel tegenover Huize Hatert. Op dit perceel, dat eveneens van voor 1820 dateert, staat nog altijd een schuur uit 1931. Op de achtergevel van deze schuur is nog de in grote letters aangebrachte reclametekst "DE LEKKERBAKKER" leesbaar. De precieze ouderdom van de bakkerij is niet bekend. Op de oudst bekende bouwtekening uit 1926 is al sprake van een bestaande situatie met een voorhuis waarin een bakkerij plus grote buitenpandige oven wordt aangegeven.

In 1882 werd de oude kapel verbouwd tot jongensschool, in 1916 werd aan de Vossendijk het Dominicanessenklooster ingewijd. De kloosterlingen begonnen een meisjesschool. Met de verbreding van het Maas-Waalkanaal en de bouw van de nieuwe verkeersbrug in 1968 zijn de kerk en bijbehorende pastorie afgebroken. In 1993 volgden het klooster plus de meisjesschool ten behoeve van seniorenflat De Weem.

Hatert, voormalige dorpskern luchtfoto

De gronden ten oosten van het dorp, waren rond 1800 al ontgonnen en verkaveld in evenwijdige rechthoekige percelen in noordwest-zuidoost richting. Deze verkavelingsstructuur loopt door tot de in die tijd nog onontgonnen *Hatertse Heide* in het noordoosten en het landgoed De Duckenburg in het noorden. Deze verkaveling blijft tot 1957 bestaan en vormt in 1960 de basis voor het ontwerp van de nieuwe wijk, waarbij de rechte, haaks op elkaar staande nieuwe straten dezelfde richting hebben als de bestaande wegen en kavels en het tracé van enkele wegen zelfs wordt gehandhaafd. In het westen bevinden zich de lager gelegen, nattere gronden van het *Haterts Broek*. Het grootste deel van dit van oorsprong moerasachtige broekbos bevindt zich tegenwoordig, zij het gecultiveerd, aan de overzijde van het Maas-Waalkanaal.

Hatert huidige wegenstructuur, de in rood gekleurde wegen bestaan reeds in 1820

Hatert in 1879

5. Landgoederen

Vanaf de zeventiende eeuw bouwde de elite van de stad rond Nijmegen een groot aantal buitenplaatsen om in de landelijke gebieden van het buitenleven te kunnen genieten. De meeste buitenverblijven liggen net buiten de begrenzing van dit bestemmingsplan, maar de landgoederen Jonkerbosch en Grootstal liggen er gedeeltelijk binnen.

Direct ten noordoosten van het dorp Hatert lag het landgoed Jonkerbosch, in de 19e eeuw gesticht als jachtgebied door de zeepfabrikant Dobbemann. Hij voegde de al bestaande landgoederen Huis Heydepark, De Winkelsteeg en De Hulsen samen tot één groot jachtgebied. Ook legde hij een zogenaamd sterrenbos aan, een bijzonder soort bos waarbij vanuit een centraal punt kaarsrechte lanen, geflankeerd door monumentale bomen, naar alle windstreken uitwaaierden. Het Jonkerbosch had een sterrenbos met zes lanen. Vanaf 1988 verdween het gehele bos met de bouw van de Emancipatiebuurt en het Canisius-Wilhelminaziekenhuis. Waarschijnlijk stamt een aantal bomen op het terrein nog uit de periode van het landgoed maar er zijn geen herkenbare structuren meer aanwezig.

Aan de Grootstalselaan ligt het van oorsprong middeleeuwse landgoed Grootstal. Slechts een smalle strook van ca. 50 m breed, direct langs de Grootstalselaan, bevindt zich op Nijmeegs grondgebied, het overgrote deel, inclusief het woonhuis in neorenaissance stijl, ligt in de gemeente Heumen. Vanaf de Grootstalselaan vertrekt de lange oprijlaan met monumentale bomen in de richting van het woonhuis. De akker- en weidegronden aan weerszijden van de oprijlaan zijn grotendeels onbebouwd waardoor er onbelemmerd zicht is op het groene landgoed.

6. Na WO II: Wederopbouw in Nijmegen

Nijmegen kwam, zoals zoveel Nederlandse steden, zwaar gehavend uit de oorlog: meer dan 2200 woningen waren verwoest en 1300 woningen zwaar beschadigd. Er heerste een enorme woningnood, die in de vijftiger jaren werd versterkt door een sterke bevolkingsgroei. Het oplossen van deze woningnood was één van de prioriteiten van de rijksoverheid. Het rijk speelde een sterk sturende rol om het gebrek aan woningen terug te dringen. Gemeenten kregen jaarlijks afgemeten aantallen woningen toegewezen om de gewenste groei te bereiken.

Rekening houdend met de te verwachten bevolkingsgroei nam men aan dat er in 25 jaar 20.000 nieuwe woningen in Nijmegen gebouwd zouden moeten worden. Om dit proces te reguleren ontwierp de gemeentelijke afdeling Stedenbouw in de jaren vijftig een Structuurplan voor de stad. Behalve de wederopbouw van de bestaande stad voorzag dit plan in grootschalige nieuwbouw in de buitengebieden.

In het Structuurplan werd uitgegaan van stadsuitbreiding in de vorm van zogenaamde *stedelijke uitstralingsgebieden* en *dorpse satellieten*. De stedelijke uitstralingsgebieden lagen het dichtst bij de bestaande stad. Zij kregen een hoge bebouwingsdichtheid en moesten vergroeiën met de stad. Wat betreft voorzieningen waren zij voor een groot deel gericht op de stad. Heseveld, Hatertse Hei en Grootstal zijn hier voorbeelden van.

Dorpse satellieten waren zelfstandige, groen omzoomde wijken, op grotere afstand van de stad. Deze wijken hadden een lage bebouwingsdichtheid en een hoog voorzieningenniveau. Voorbeelden hiervan zijn Hatert en Brakkenstein.

In het plangebied ontstonden drie nieuwe wijken: Hatertse Hei, Grootstal en Hatert.

Al voor de oorlog ontwierpen modernistische architecten en stedenbouwkundigen in Nederland vanuit een totaalconcept waarbij bebouwing, openbare ruimte en groen in samenhang werden ontworpen. Deze al eerder ingezette tendens werd nu ook in Nijmegen, bij het ontwerpen van de uitbreidingswijken buiten de bestaande stad, toegepast.

Alle drie de wijken in het plangebied werden ontworpen volgens de nieuwe *wijkgedachte* waarbij de wijk werd beschouwd als een ruimtelijke en sociale eenheid met eigen voorzieningen. De combinatie van rijen senioren- en eengezinswoningen, portiekwoningen en etageflats moest plaats bieden aan bewoners uit verschillende lagen van de maatschappij en van verschillende leeftijden. In het katholieke Zuiden werd hierbij *de parochie* als basis voor een wijk genomen, dit gold ook voor Nijmegen.

De parochiegedachte leidde vaak tot een traditionalistischer en kleinschaliger beeld. Uitgangspunt was de parochie die meestal ca. 5000 zielen telde, en daarmee half zo groot als een gemiddelde woonwijk was. Middelpunt van de wijk was de kerk die men deelde. Daarnaast was ook de parochiewijk bestemd voor een gevarieerde samenstelling van inwoners; wat betreft leeftijd, huishouden en inkomen. Parochiewijken waren vaak stedenbouwkundig introverte enclaves en daarmee duidelijk begrensde wijken, georiënteerd op de dominant in het centrum gesitueerde kerk. Zij hadden een verkeersluwe aanleg, het doorgaand verkeer werd om de wijk heen geleid. Er werd een efficiënte verkaveling toegepast met een herhaling van min of meer identieke wooneenheden. Zo ontstond er een open verkaveling in rechthoekige stroken. De verkavelingsblokken werden volgens een herhaaldelijk patroon gerangschikt, soms identiek, soms gespiegeld ter verlevendiging van het beeld. Wijken die op deze wijze zijn opgebouwd worden tegenwoordig *stempelwijken* genoemd.

De noodzaak om snel en met minimale middelen te bouwen leidde, samen met veranderde opvattingen van naoorlogse architecten en stedenbouwkundigen, tot vele vernieuwingen, zowel wat betreft het stedenbouwkundig ontwerp van de wijken als op het gebied van het uiterlijk van de woningen.

De bebouwing was eenvoudig: veel portiekflats, galerijflats, rijen eengezins- en seniorenwoningen. De woonblokken werden afgewisseld met strategisch geplaatste accenten die als oriëntatiepunt dienden. Voorzieningen als winkels en scholen werden vaak in centrale zones gepland.

De woningen werden in een zorgvuldig ontworpen groene ruimte geplaatst. Het vele groen tussen de woningen moest de krap bemeten woonruimte compenseren en voor een gevoel van ruimtelijkheid zorgen. Aan de buitenkant van de wijk bevond zich vaak een ruime groene gordel. Men vond het belangrijk dat de stedeling in contact bleef met de natuur rond de stad.

7. Hatertse Hei

Volgens het uitbreidingsplan Nijmegen I uit 1955-1956 zouden de bestaande wijken St. Anna en Hazenkamp samen met de nieuwe wijken Hatertse Hei en Grootstal uitgroeien tot één samenhangend stadsdeel met 33.000 inwoners. Hatertse Hei werd daarmee ontworpen als een zogenaamd uitstralingsgebied en was voor veel voorzieningen gericht op de bestaande stad.

De wijk werd volgens de parochiegedachte opgebouwd uit drie R.K. parochies van elk 6000 zielen; aan de bestaande parochies aan de Hatertseweg en de Heiweg zou één nieuwe parochie worden toegevoegd. Dit laatste is als gevolg van de secularisatie nooit gebeurd.

De reeds bestaande radiaalen St. Annastraat en Hatertseweg verbonden de wijk met de stad, de ringweg Slotemaker de Bruineweg verbond de wijk met de wijken in Nijmegen-West en Oost.

Hatertse Hei is ontworpen als een wijk voor verschillende doelgroepen, met rijtjes eengezinswoningen in blokverkaveling, afgewisseld met blokjes portiekwoningen en bejaardenwoningen in een open verkaveling. Ruime groenstroken zorgden voor lange zichtlijnen.

De Insectenbuurt is afwijkend gebouwd. De architectuur en het stedenbouwkundig ontwerp van deze buurt zijn traditionalistisch, met gedetailleerde bakstenen gevels en flauw hellende daken en de rond besloten hoven gepositioneerde bouwblokken. De markante en voor die tijd zeer vernieuwende sterflat aan de Heidebloemstraat is door zijn hoogte en positionering een belangrijke blikvanger en oriëntatiepunt in de buurt.

8. Grootstal

In 1956-1957 (deelplan Nijmegen Zuid III) werd Grootstal aanvankelijk ontworpen als een woonwijk die het stramien van de bestaande wegen in het tot dan toe agrarische gebied volgde. In aanvulling op de 264 vooroorlogse woningen, lintbebouwing langs de St. Annastraat, Van Peltlaan, St. Jacobslaan, Hatertseweg en Heiweg werden 1.500 nieuwe woningen gepland.

In 1958 en 1964 werd het plan ingrijpend herzien en werd de wijk volgens een open stempelverkaveling ontwikkeld. Er ontstond een ruim en open stadsbeeld met veel aandacht voor het groen. De woningtypologie per buurt was gericht op de levenscyclus, er was sprake van clusters van eengezins-, etage- en bejaardenwoningen.

De gemeente droeg hier modernistisch georiënteerde architecten als Groosman voor, dit betekende een breuk met de tot dan toe traditionalistische architectuur. Er werd veelvuldig gebruik gemaakt van prefab bouwmethoden en de woningen kregen veelal platte daken.

9. Hatert

In 1955 bestond het dorp Hatert uit een kern van lintbebouwing langs de huidige Hatertseweg en telde 70 woningen. In het eerste uitbreidingsplan in 1955 werd uitgegaan van de bouw van ca. 1.500 nieuwe woningen, dit aantal werd in 1960, in de *Partiële herziening: Plan Hatert* gewijzigd in 3.000, ten behoeve van 12.000 inwoners.

De begrenzing van Plan Hatert werd gevormd door al aanwezige elementen: het Maas-Waalkanaal in het westen, aan de noordzijde de begraafplaats Jonkerbos, landgoed Winkelsteeg en De Hulzen en aan de oostzijde de Weg door Jonkerbos plus de Grootstalselaan. Alleen aan de zuidgrens werd ten behoeve van het plan een nieuwe grens getrokken.

Omdat de wijk 5 km van het centrum van de stad lag moest deze zelfstandig kunnen functioneren. De hiervoor benodigde voorzieningen zouden slechts te realiseren zijn in een wijk met een grote omvang.

Het nieuwbouwplan Hatert is een typisch voorbeeld van een ontwerp vanuit de parochiegedachte. De wijk werd ontworpen vanuit twee parochies, elk rond een eigen kerk. Zo ontstonden twee min of meer gespiegelde buurten die met elkaar verbonden waren door een rechthoekige binnenring van ontsluitingswegen. De vooroorlogse lintbebouwing bleef gehandhaafd maar verder werd de wijk ontworpen vanuit een strak verkavelingsschema met blokken van 36x36 m. De bouwblokken werden in repeterende 'stempels' over de wijk uitgespreid waardoor er een open structuur ontstond en de woningen werden omgeven door licht en ruimte.

Door de bouw van gedifferentieerde woningtypen was er plaats voor alle levensfasen en voor diverse huishoudens: er werden vooral eengezinswoningen gebouwd met daarnaast middelhoogbouw van drie lagen, een hoge woontoren, bejaardencomplexen en bejaardenwoningen.

In de uitvoering worden het noordelijk en zuidelijk deel van de wijk op een verschillende manier bebouwd. Hatert Zuid is grotendeels gebouwd in opdracht van woningbouwcoöperaties. Hier is gekozen voor modernistische architecten: Alexander Bodon, G.H.M. Holt en W.H. Verschoor. De woningen in dit deel worden gekenmerkt door een strakke belijning door de toepassing van platte daken en door het ontbreken van een overstek. De detaillering is beperkt tot de in de gevel zichtbare betonnen vloerbanden, borstweringen en daklijsten. Door grootschalige standaardisering en het toepassen van industriële bouwsystemen (Dura-Coignet en MuWi) konden de woningen met een ongekeerde snelheid worden gebouwd.

In het noordelijk deel van de wijk is het grootste deel van de woningen in opdracht van particulieren gebouwd. Hier heerst een meer traditioneel beeld met overstekken en baksteendecoraties en soms zadeldaken (Architecten J.H. ten Have en R.G. Rodenburg).

Het groen zorgde voor structuur en samenhang. In noord-zuidrichting, dwars door de wijk werd een brede groenstrook aangelegd waaraan voorzieningen als scholen en winkels een plaats kregen. Deze brede groenstrook kreeg naar het westen en het oosten een zijarm zodat er een asymmetrisch kruis ontstond. De groene gordel om de wijk benadrukte het satelliet-karakter van Hatert.